

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.132.6

ОСНОВНІ РИСИ ТА СТРУКТУРА ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слинько Д. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: Статтю присвячено дослідженню правозастосовної діяльності як різновиду юридичної діяльності, характеристики її основних рис. На підставі теоретичного аналізу юридичної літератури визначена структура правозастосовної діяльності, особливості правозастосовних актів. Запропоновано визначення правозастосовної діяльності, розглянуті її структурні елементи.

Ключові слова: правове регулювання, правозастосовна діяльність, правовий акт, правозастосовний акт, суб'єкт правозастосування, об'єкт правозастосування, правозастосовна ситуація, професійна правосвідомість, правові відносини.

Аннотация: Статья посвящена исследованию правоприменительной деятельности как разновидности юридической деятельности, характеристике ее основных черт. На основании теоретического анализа юридической литературы определена структура правоприменительной деятельности, особенности правоприменительных актов. Предложено определение правоприменительной деятельности, рассмотрены ее структурные элементы.

Ключевые слова: правовое регулирование, правоприменительная деятельность, правовой акт, правоприменительный акт, субъект правоприменения, объект правоприменения, правоприменительная ситуация, профессиональное правосознание, правовые отношения.

Annotation: The article is devoted to the study of law enforcement as a kind of legal activity, the characteristics of its basic features. Based on the theoretical analysis of legal literature to determine the structure of law enforcement, particularly law enforcement acts. A definition of law enforcement, considered its structural elements.

Key words: legal regulation, law enforcement, the legal act, the act of enforcement, the subject of enforcement, an object of enforcement, law enforcement situation, professional sense of justice, the legal relationship.

Соціальне призначення права полягає в регулюванні поведінки суб'єктів соціальних зв'язків. У той же час, встановлені державою правові норми не можуть бути втілені в життя, виконати свою регулюючу роль без наявності і чіткого функціонування механізму їх реалізації. Без втілення правових розпоряджень у життя норми права втрачають своє соціальне призначення, вони «вмирають». «Право втрачає своє значення, якщо його положення не знаходять своєї реалізації в діяльності людей і їхніх організацій, у суспільних відносинах. Не можна зрозуміти право, не зважаючи на механізм його реалізації в житті суспільства» [1, с. 201] В. М. Горшенев та І. Я. Дюрягін, підкреслюючи зв'язок правозастосування з правотворчістю, відзначали, що правозастосовна діяльність покликана головним чином, продовжити загальне нормативне регулювання, яке започатковане правотворчістю за допомогою норми права [2, с. 26].

На застосування права як діяльність, що має творчий, організуючий зміст, засновану на владних повноваженнях компетентних органів, займає особливе місце в механізмі правового регулювання, – звертає увагу С. С. Алексєєв [3, с. 321-324]. Правове регулювання, зазначав він, за своїм фактичним результатом виражається в реалізації права, яке має кілька форм: використання, дотримання, виконання. До процесу правового регулювання на заключній його стадії приєднується застосування права [4, с. 176]. Правозастосування «втручається» в механізм реалізації права при необхідності належним чином організувати правореалізацію, усунути

перешкоду у використанні суб'єктивних прав, забезпечити виконання й дотримання обов'язків, усунути «дефекти» в діяльності суб'єктів з використання правових засобів [5, с. 19].

М. С. Кельман та О. Г. Мурашин вважають, що застосування норм права являє собою державно-владну, організаційну діяльність компетентних органів держави і посадових осіб з реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих ситуацій шляхом винесення індивідуально-правових рішень (приписів) [6, с. 411].

На думку І. Л. Невзорова, правозастосування характеризується як одна із найважливіших сторін функціонування держави та державного апарату, змістом якої є складна процедура реалізації матеріального права в процесуальній формі, в результаті чого виникають, змінюються або припиняються правовідносини [7, с. 101].

П. М. Рабінович розглядає правозастосування як організаційно-правову діяльність компетентних органів, уповноважених на це громадських об'єднань або їхніх службових осіб, яка полягає у встановленні піднормативних формально обов'язкових індивідуальних правил поведінки для персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації ними таких норм [8, с. 132].

Також під застосуванням норм права розуміють владну діяльність компетентних державних органів, їхніх посадових осіб та інших, наділених такими повноваженнями суб'єктів, яка має персоніфіковану, тобто індивідуальну спрямованість, здійснюється на основі юридичних фактів та відповідно до вимог конкретних правових норм [9, с. 210].

Проаналізувавши існуючі підходи до розуміння правозастосування, можна підсумувати, що у

юридичній літературі правозастосовна діяльність традиційно розглядається як владна, організуюча діяльність компетентних державних органів щодо винесення індивідуально-конкретних правових приписів [10, с. 421; 11, с. 265]. При цьому виявляються природа, призначення і функції застосування правових норм [12-14]. Таким чином, правозастосовна діяльність, як різновид спеціалізованої правової діяльності, вимагає структурного аналізу і характеристики правових засобів, за допомогою яких вона забезпечується. Особливості правозастосовної діяльності найбільш наочно виявляються в її основних рисах.

Так, правозастосовна діяльність носить переважно «обслуговуючий», забезпечувальний характер щодо суб'єктів, які здійснюють власні права та обов'язки в процесі безпосередньої реалізації права. Суб'єкти правозастосовної діяльності, які наділені владними повноваженнями, застосовують правові засоби переважно не «для себе», не у власних інтересах, а в цілях вирішення конкретної справи, стосовно інших осіб. Застосування права, насправді, є не формою реалізації права, як стверджується у більшості досліджень [13, с. 8-10], а особливим способом реалізації права, необхідним в особливих обставинах, коли учасники безпосередньої реалізації за тих чи інших причин не можуть здійснити своїми власними діями права та обов'язки, і виникає потреба прийняття з цією метою індивідуально-конкретного владного припису. Обставинами, що викликають необхідність правозастосовної діяльності (правозастосовними ситуаціями) з використанням спеціальних правових засобів, є, як правило, такі. По-перше, коли права та обов'язки суб'єктів взагалі не можуть бути реалізовані без винесення правозастосовного рішення з використанням регулятивних правових засобів (пенсійні правовідносини, права та обов'язки, пов'язані з несенням військової служби і т. п.). По-друге, коли певні правовідносини потребують контролю з боку правозастосовних органів (реєстраційна правозастосовна діяльність). По-третє, під час офіційного встановлення за спеціальною юридичною процедурою наявності або відсутності конкретних фактів, що мають юридичне значення. По-четверте, під час застосування заходів правового заохочення («заохочувальних санкцій»), що мають юридичні наслідки. По-п'яте, якщо існують перешкоди в реалізації суб'єктивних прав і в результаті правозастосовної діяльності виникає потреба усунути ці перешкоди (наприклад, повернути річ, неправомірно вилучену у власника). По-шосте, у випадках невиконання юридичних обов'язків, або неналежного їх виконання, коли до зобов'язаної особи застосовуються охоронно-забезпечувальні правові засоби. А також, коли скоєне правопорушення, або об'єктивно протиправне діяння в охоронних правовідносинах до конкретної особи необхідно встановити певний вид і міру юридичної відповідальності або визначити інші заходи державного примусу. При цьому акт застосування права як результат юридичної діяльності разом з санкцією охоронної норми, фактом вчинення правопорушення та деліктоздатністю виступають

обов'язковою підставою юридичної відповідальності як спеціального охоронного правового засобу.

Таким чином, правозастосовні ситуації наочно підтверджують факультативний, правозабезпечуючий характер цього виду діяльності.

За своїм змістом правозастосовна діяльність завжди є особливим різновидом владної юридичної діяльності. Суб'єктами правозастосування є лише ті особи (індивідуальні суб'єкти або організації), які наділені владними повноваженнями, володіють спеціальною правосуб'єктністю. Рішення суб'єктів такої діяльності у вигляді правозастосовних актів (основних та допоміжних, регулятивних та охоронних) наділені певною юридичною силою, є обов'язковими до виконання всіма особами, на які поширюються їх дії, забезпечуються різними правовими засобами, в тому числі заходами державного примусу. Разом з тим, вимагає уточнення досить поширена в юридичній літературі точка зору з приводу державно-владного характеру правозастосовної діяльності, коли до суб'єктів застосування права відносять виключно державні органи, посадових осіб, як їх структурні підрозділи [14, с. 18]. Більш точної видається позиція В. Н. Карташова, який під правозастосуванням пропонує розуміти не державно-владну, а будь-яку владну діяльність вповноважених суб'єктів [15, с. 20]. Дійсно, в межах закону і спеціальної компетенції правозастосовні дії та операції здійснюють муніципальні органи, а також органи управління громадських об'єднань, різних господарюючих суб'єктів. У той же час, це не означає, що суб'єктами правозастосовної діяльності можуть бути громадяни та інші «невладні» особи, оскільки норму права не можна застосовувати до власної поведінки, вона завжди застосовується до іншого особи органом, який має на те владні повноваження [16, с. 51].

Правозастосовна діяльність здійснюється в режимі дозвільного типу регулювання з використанням імперативних правових засобів регулятивного і охоронного призначення у встановлених процесуально-процедурних формах. Правовий зміст правозастосовної діяльності виражається завжди в процесуально-процедурних формах її здійснення, із застосуванням спеціальних процесуальних правових засобів і юридичних процедур [17, с. 26-40; 18, с. 68-69; 19, с. 100] і носить формалізований характер. Така формалізація правозастосовної діяльності спрямована з однієї сторони – на забезпечення реалізації суб'єктивних прав і обов'язків учасників правовідносин у відповідності з нормами матеріального права, з іншої – на здійснення самої правозастосовної діяльності у межах певних процесуальних правил і юридичних процедур, виконання яких сприяє правильному і швидкому вирішенню юридичних справ. Процесуальні правові засоби є своєрідним юридичним інструментарієм суб'єктів правозастосування, без використання і оволодіння якими не можуть бути забезпечені вимоги, що висуваються до правозастосовної діяльності та її результату – правозастосовним актам. Закріплені правомочності компетентних органів на здійснення правозастосовної діяльності, законодавець зобов'язує до активної діяльності суб'єктів правозастосування,

без якої є неможливим вирішення завдань, які поставлені перед правозастосовником.

Правозастосовна діяльність за рівнем використання правових засобів відноситься до різновидів професійної юридичної діяльності. До інших видів такого роду діяльності відносяться правотворча діяльність, яка спрямована на розробку, прийняття, введення в дію нормативно-правових актів; інтерпретаційна діяльність із офіційного нормативного тлумачення правових норм, у результаті якої виробляються правові засади, правові позиції, що мають обов'язкове значення для реалізації правових норм. Правозастосовна діяльність у будь-якому прояві (судова, прокурорська, нотаріальна, управлінська та ін.) вимагає певної професійної підготовки і кваліфікації, умінь, навичок, готовності до застосування спеціальних правових засобів при вирішенні юридичних ситуацій. Суб'єкти такої діяльності в деяких випадках можуть не мати юридичної кваліфікації дипломованого юриста-професіонала, але вони повинні володіти спеціальними юридичними знаннями, вміннями, навичками для здійснення необхідних дій та операцій щодо застосування правових норм. Саме в цьому її відмінність від фактичної правомірної поведінки і правової активності суб'єктів при безпосередніх формах реалізації права в повсякденних стосунках. У випадку прояву громадянами правової активності під час використання суб'єктивних прав, виконанні юридичних обов'язків їх діяльність у сфері правового регулювання є, як правило, правовою за формою, оскільки конкретні життєві відносини, цінності, заради яких здійснюється практична діяльність суб'єктів, виражені в правовій формі, знаходяться у сфері правового регулювання. Тому безпосередня реалізація права, правова активність громадян з суб'єктивної сторони забезпечується буденним рівнем правосвідомості.

Інший зміст має правозастосовна діяльність у випадках деформації буденної правосвідомості під час невиконання правових приписів або неправильного їх використання. Місце повсякденної правосвідомості учасників правовідносин має займати спеціалізована правосвідомість професіоналів, за допомогою якої уточнюються суб'єктивні права і обов'язки, вирішується спір про право, усуваються перешкоди в здійсненні суб'єктивного права, забезпечується виконання юридичних обов'язків, в необхідних випадках притягнення до юридичної відповідальності та ін. При цьому метою правозастосовної діяльності є задоволення особистих потреб правозастосовних органів, перш за все, потреб та інтересів осіб, що реалізують права і обов'язки, а в кінцевому рахунку, потреб і інтересів всього суспільства. Тому правозастосовна діяльність має особливу, підвищену соціальну значущість у порівнянні з безпосередньою реалізацією права.

Правозастосовна діяльність завжди пов'язана з вирішенням конкретної справи, в результаті якої встановлюється наявність або відсутність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, визначається їх міра і обсяг, в охоронних правовідносинах при застосуванні санкцій визначається вид і міра юридичної відповідальності.

Рішення юридичної справи як заключна стадія правозастосовного процесу має зовнішню форму вираження у вигляді письмового акта-документа – правозастосовного акту. Останній постає у вигляді спеціального правового засобу, де зміст правозастосовного рішення виражено у вигляді документально оформленого, обов'язкового для конкретних адресатів індивідуально-визначеного припису. У правничій науці склалося кілька підходів до юридичної природи правозастосовних актів

У широкому сенсі до правових актів відносять акти-дії та акти-операції (наприклад, дії та операції інспекторів дорожнього руху, спеціальні знаки, що подаються працівниками водного і повітряного транспорту і т. п.). На нашу думку, більш доцільним є підхід до правозастосовного акту у вузькому сенсі як до письмового акту-документу, в якому знаходять зовнішнє вираження і закріплення дії та операції – динамічні структурні елементи правозастосовної діяльності.

У якості правового засобу, що забезпечує безпосередню реалізацію прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, правозастосовний акт володіє основними властивостями: - він являє собою інституційне правове утворення, наділене юридичною силою, використання якого в практичній діяльності суб'єктів призводить до певного результату, сприяє реалізації прав і обов'язків суб'єктів юридичної діяльності; - входить до системи правових актів, оскільки його основою є нормативно-правові акти, що містять вихідні правові засоби, а також інтерпретаційні акти як результат офіційного нормативного тлумачення, що містять правові установки та правові позиції, які мають обов'язкове значення при вирішенні правових ситуацій; - офіційно закріплює і оформлює правозастосовне рішення у конкретній юридичній справі, встановлюючи міру і обсяг суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, їх наявність або відсутність, фіксує правозастосовні дії та операції, процесуальні форми і процедури; - він є обов'язковим до виконання всіма адресатами, містить механізм реалізації свого змісту, що знаходить відображення і закріплення в спеціальних юридичних процедурах виконавчого провадження.

Слід окремо відзначити, що правозастосовна діяльність має власну структуру – певне розташування основних елементів і зв'язків, які забезпечують її цілісність, зберігають її властивості та функції. Особливості та характерні риси правозастосовної діяльності певною мірою обумовлюють вид та якість основних елементів правозастосовної діяльності як окремого виду юридичної діяльності.

Відтак, у структурі правозастосовної діяльності, на нашу думку, доцільно виділити елементи: 1) суб'єкти та учасники правозастосовної діяльності; 2) правозастосовні ситуації; 3) об'єкти правозастосовної діяльності; 4) правові засоби; 5) професійна правосвідомість.

Суб'єктами правозастосування є компетентні органи, організації, посадові особи, наділені в законодавчому порядку владними повноваженнями, спеціальною правосуб'єктністю, до компетенції яких входить вирішення юридичної справи і винесення

правозастосовчого акту. Від суб'єктів слід відрізнити інших учасників правозастосовчої діяльності, щодо яких застосовуються норми права, виносяться правозастосовні рішення, або осіб, які сприяють суб'єктам у здійсненні ними відповідних дій та операцій (експерти, перекладачі, свідки, треті особи і т. п.).

До правозастосовних ситуацій відносяться обставини, конкретні життєві випадки, які потребують вирішення за допомогою спеціальних правових засобів, виражених у правозастосовних рішеннях.

Об'єкти правозастосовної діяльності – це ті відносини між учасниками правозастосовного процесу, на які здійснюється вплив суб'єктами правозастосування. Від об'єктів слід відрізнити предмети правозастосовної діяльності, до яких відносяться матеріальні і духовні блага, продукти інтелектуальної діяльності, дії, результати дій учасників правовідносин.

Правові засоби в структурі правозастосовної діяльності – це встановлені в законі інституційні утворення, які використовуються суб'єктами та іншими учасниками правозастосування в процесі правозастосовної діяльності і призводять до досягнення результату у вирішенні юридичної справи і винесенні правозастосовного акту, що відповідає певним вимогам. До них відносяться різноманітні юридичні конструкції регулятивного і охоронного призначення, процесуально-процедурні форми, правила і прийоми юридичної техніки здійснення процесуальних дій, їх закріплення в спеціальних правозастосовних актах, процедури винесення рішень та їх документального оформлення, правила і процедури виконання рішень.

Професійна правосвідомість є необхідним суб'єктивним елементом правозастосовної діяльності. Найбільш його активні структурні підрозділи формують професійну готовність до такого виду юридичної діяльності. Саме предметна діяльність суб'єктів у тій чи іншій галузі правового регулювання під час вирішення юридичних справ, винесення індивідуально-владних приписів вимагає спеціалізованого (професійного) рівня правосвідомості. Цей рівень професійної правосвідомості дозволяє пізнати і оцінити правові засоби з метою їх практичного використання в процесі правозастосовної діяльності. У цьому – основа особливості елементного складу спеціалізованої правосвідомості і її місця в практичній діяльності суб'єктів. Вона формується на основі спеціального правового виховання (освіти), юридичної науки у осіб і соціальних груп, що спеціально займаються правозастосовною діяльністю.

Таким чином, правозастосовна діяльність є особливим, владним способом реалізації права, що супроводжується суворим і точним використанням процесуально-процедурних засобів і спрямована на вирішення конкретної юридичної справи. Структура правозастосовної діяльності може бути представлена як її будова, певне розташування і взаємозалежність основних елементів і зв'язків, що забезпечують її цілісність, зберігають властивості і функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Явич Л. С. Общая теория права. – Л., 1971. – 285 с.
2. Горшенев В. М. Правоприменительная деятельность / В.М. Горшенев, И.Я. Дюрягин // Советское государство и право. – 1969. – №5. – С. 21-28.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х томах. – М.: Юрид. лит. 1981. – Т. 1 – 361 с.
4. Алексеев С. С. Теория права. 2-е изд., стер – Харьков: БЕК, 1994. – 223 с.
5. Сапун В. А. Деятельность по использованию правовых средств в реализации советского права / В. А. Сапун // Проблемы реализации права: Межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск, 1990. – С. 10-16.
6. Кельман М.С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): [Підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
7. Невзоров И. Л. Принцип законности в правоприменительной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / И. Л. Невзоров. – Х., 2002. – 196 с.
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. [Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник] / П. М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
9. Загальна теорія держави і права. [Навч. посіб.] / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. – К.: Вид. Паливода А. В., 2007. – 296 с.
10. Скаун О.Ф. Теорія права і права: Підручник. – 4-те видання допов. і перероб. – К.: Алерта, 2014. – 524 с.
11. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.
12. Лазарев В. В. Применение советского права / В. В. Лазарев; Науч. ред. Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1972. – 200 с.
13. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы. – Свердловск, 1973. – 248 с.
14. Правоприменение в Советском государстве / отв. ред. И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1985. – 303 с.
15. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. – Ярославль, 1997. – Ч. 3. – 100 с.
16. К итогам дискуссии о применении норм советского права // Сов. государство и право. – 1955. – № 3 – С. 41-53.
17. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Под. ред. В. М. Горшенева и П. Е. Недбайло. – М., 1976. – 279 с.
18. Управленческие процедуры / Отв. ред. Б.М. Лазарев. – М.: Наука, 1988. – 271 с.
19. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. – М.: Юридическая литература, 1991. – 143 с.